

ՀԱՆԴԵՍ ՀԱՆԴԻՍԻՑ

ԵՒ

ԼՐԱԳՒՐ ԼՐԱԳՐԱՑ

ԱՐՏԱՍԱՀՄԱՆԻ ԹԵՐԹԵՐ

ՅԱՆԱՍԻՐ. — (Պրակ. Բ. Գ. 1901) Պ. Խաչատուրյան Կ. Բաղնիկյան համառոտ յօդուածով մէջ կը խօսի մեր ազգային Օրենսդրութեան վրայ. կը յիշատակէ բնաշխարհի և գաղթական հայոց ի սկզբանէ ունեցած օրէնքները և օրենսդրաց անունները և թէ եւն հասարակ ինչ տեսակ օրէնքներ ունեցեր ենք: Այս բանախորհրդան լուրջ յօդուածը որ Բարիկու Համառոտական Պատմութեան Բ. Համաժողովին մէջ խօսուած է, նուիրուած է ուխտիս հինաւոր Մխիթար Աբրահամ յիշատակին: — Նորայր Բիւզնդացի բանասերն, Դաւիթ վարդապետ Սարգսիւրեան և Գովառնացի Ժողովանք» տալին վրայ մատենագրական յօդուած մը հրատարակած է. այս տաղը նախ լայն տեսած է Միշտ Հասարակին» (1858) լրագրին մէջ. 1884ին Սրտանուտանցի և Համով Հատով անունին երկին, և Զմիւռնիայ և Արեւելեան մամլայ մէջ. այդ երկին երրորդ հրատարակելն է առաւել Տ. Կ. Կոստանանց (1892) և Նոր ժողովուած» ի մէջ. իսկ այժմ չորրորդ բաղնիկյան և քննական հրատարակութիւնն կը կատարէ վերջիշեալ գիտուն բանասերը: Ըստ իս աւելի օգտակար և հետաքրքրական է այս առթիւ հրատարակուած նոյն տաղի բուսական բաներու ստուգաբանութիւնը:

ՀԱՆԴԵՍ ԱՄՍՕՐԵԱՑ (ԹԻՒ Տ.) — Այս վերջին պարզ ամբողջովին նուիրուած է Մխիթարեան միաբանութեան երկհարկութեան յօդուածին յիշատակին: Թերթը զարգարուած է գեղատալ մեծ ու փոքր պատկերներով: Նկարագրուած են յօդուածին առթիւ մեր կրօնական եղբայր Վիկենտի վանքին և Պ. Պապի Բանակութի վարժարանին մէջ կատարուած հանգիստները. և հրատարակուած են նոյն հանգիստին վերաբերեալ հեռագիրները և մի քանի բանաստեղծութիւնները: Այս հրատարակութեան զատ, ուրիշ աւելի գեղեցիկ գործով մը, բանաստեղծան մի ընդարձակ աշխատութեամբ, մեր եղբայրներն մտադիր են պատկերելու ուխտիս հաստատութեան մեծ յիշատակը:

ՓԱՐՈՍ. — Այս անուամբ Գահրէնէն սկսած է լայն տեսնել թըրքահայ ծանօթ գրիչ Պ. Յ. Ալիթարի լրագիրը (չարաթը երբեք ազգաւ), որ իր երրորդ թերթով,

հետեւեալ տղերքը շնորհած է արտասահմանի նորաբուսիկ թերթերուն.

« Զարուբելի կերպով տղեղ, սլոյնագործին հրէշային, յուսահատեցուցիւ... լրագրութեան շրջան մըն է որու անհատական կ'ըլլար կոր, այս վերջին հինգ վեց տարիներուն մէջ... Ներքին ցու. մը, նոյնպէս զգացումին խառնուած, կը ճանկարէ հիմարիս Հայուն սիրտը, երբ ստիպուած կ'ըլլայ ձեռք առնել այն թերթները որ կ'ըրպարէին լուսաւորեալ կեդրոններն մեզ կուգան, մեր էն լուսավոր (??) երիտասարդութեան կողմէ խմբագրուած... Գրականէն սկսեալ մինչեւ կուսակցականը, զանաւորականէն մինչեւ գեղարուեստականը... ազգին արժանապատւութիւնը նուստատեցնող, մեր արդէն ազգուն բարքերը ազատող հրատարակութիւններ են, որ մովթին մէջէն դուրս կու գան բան մը յարգել չեն գիտեր, իրենք զիրենք չեն ճանչար, երկ. պատակութիւն կը սպեւն հոս ու հոն, գիրար կը մրտեն, միտմեան, կըրպարեցութեան ոգին կը սպաննեն մեր մէջ, և ինչ որ ամենին շատ կը կատարէին լրատար ընթերցողը, կը յաւանքին, այդ ամեն ուրիշներն ետքը, իրաւունք ունենալ (և առանց խնայելու կը պահանջեն իսկ) ազգասիրութեան լուսապատկը փակցնելու իրենց հոգին »:

The rest is silence — Պէտք է խոստովանի որ Պ. Ալիթարի այդ գրութիւնը խիտ քննադատական մէ, բայց կարելի է ընդունիլ ճշգրիտ և իրական պատկեր արտասահմանի մի քանի լղրուիկ հոգիներու, որոնց գործը լրագրութիւն չէ այլ գրուելի մտաբանութիւն (թէեւ գողունի). աշխարհները, իրենց աւելի օգտակար կ'ըլլային — կոյնկարտերու, խաղաղարմուտքեմը կամ մի այլ համեմատ արեւելեան: Մենք կը մաղթենք որ Գաբրիւր և իր ընտանիքը տաւած մտաբանութեան լրագրութեան հորդոններն վրայ, կարող ըլլայ ցուցնել իր լայն և իր լուսովը ցոյց տալ իր լայնը:

ԴՈՒՍԱՀԱՑ ԹԵՐԹԵՐ

ՏԱՐԱԶ. — Այս պատկերազարդ թերթին մի պատկերն կ'իմանանք, իր խմբագրապետին պաշտօնէն հրաժարական. լրագրական անմխիթար հակատաժարուն դատաւը մը չէ այդ թերթի արքայաւոր խմբագիրն Պ. Ս. Նալարեանը. արդէն կանխաւ յայտարարած էինք նոյն խմբագրին հրահրութիւնը, այժմ կը ցախիք ընելու, որ նա չի կարողանալով իր պաշտօնը վարելու աստիճան առաջանալ, բռնիքներու խորհուրդներով, յան

կամա ստիպուած եւ քաշուի յոյն կրկեսն: Տասնեակ տարի ապրեցուց այդ թերթը, որ սովորական ամեն թերթերու պէս ունեցաւ իր ծառայ ու փայլուն շրջանը: Կէտք է յանուն էմպարաուլթեան խոստովանիլ, որ մի տարի առաջ այդ թերթը ցոյց կու տար զգալի յառաջադիմութիւն մը: «Տարածք»-ը գաղարարմը հայ լրագրութեան համար զորուստ մ'է. և մեր այս բացառութիւնը եթերաեմք՝ զրոյցի մը զազափարը շտառալու: Համար, կ'ուզենք ցոյց տալ «Տարածք»-ի միջնեւ ցարդ կատարած լրագրական դերը: — Պէտք է ըսել որ «Տարածք»-ը հայ լրագրութեան մէջ իր բռնած ուղղութեամբ անուղղական (այս բառը չեմ արտաբերեր իբրեւ յափշտակուած, ինչպէս սովորութիւն ունին մի քանի տեղացեաներ) թերթ մ'էր. իր տասնեակ տարուան ընթացից մէջ աշխատեցաւ ժողովրդեան ներշնչել ընթերցասիրութիւն, հրատարակելով գեղարուեստի վերաբերեալ ամեն տեսակ գեղեցիկ ու տգե՛խ՝ իրական ու չինոս, ազգային և օտարազգի պատկերներ. հրատարակելով ընդէն և տարաշխարհիկ վիպասաններու և բանաստեղծներու ուշադրաւ վկայերն ու բողոքներն: «Տարածք»-ը ժողովրդական թերթ մը կ'ըլլուէս և իրաւունքն ստացաւ, իր մէջ յիշեալ բովանդակութեան զատ պարունակելով նաեւ ժամանակակից ազգային, օտարազգի, քաղաքական, ժամանակագրական, թատերա-կան, գրական կենսագրական համառօտ տեղեկութիւն: Ինչ որ այս պարունակութեամբ շարաժմական թերթի կ'ազմութիւնը, պէտք է ըսել որ մեր գրագէտներու համար ունի շատ դժուարութիւններ: Եւ այդ դժուարութիւնը ոչ տանձաքանկ անփորձ յօդուածագիրները, այլ թերթերու բուն պատասխանատու վարչերն են կարող են բարձուն և ըստ այնմ գտնել գործը: — Եւ արդ, Պատ. խմբագիրը՝ լրագրական շարաժմով առաջադէպն հետախույն, կարող է ըսել՝ ինչ որ պէտք էր և ինչ որ կարող էր կատարել կատարեցի — Հանգիստ և առողջութիւն «Տարածք»-ի արդիւնաւոր խմբագրին:

ՄՈՒՐԻՃ (Թեւ. Փ.) — Պ. Ա. Ամարոնեան կը վերջացէ իր «Սեւ օրեր»-ը վերնագրով վեպը: «Բազմա-վեպ»-ի ընթերցողները կը յիշեն անշուշտ նախորդ յօդուածն, որուն համառօտութեան մէջ, վկային դի-ցուցել Մուստի գտեր էինք աւազակախումբն վրանի մէջ, որ իբրեւ պահպան ծառցած էր: Մուստի իր աղէկեղ վիճակին՝ շուտով վերջ տուաւ. գիշեր մը՝ վրէժնորդու-թեան զայրուիմով խելազարած, աւազակախումբն իռա-ւուն տանեմ, մտաւ վրանը, սպաննեց զանիւն և իր տեւ-չալի Մարտի յափշտակելով փախաւ: Այս գործը վա-րդ աւազակներու զայրութիւնը բորբոքեց, անոնք խեղ-բովին յաթակեցան Մուստիին և այլ դիւղերու վրայ, անմեղներու արիւնը նեղեղորէն թափեցին, կրակի տուէն դիւղերու ածողով տները. աւազակներուն վրէժ-նորդութեան շափ չկար. գիւղացիներն՝ անոնք որ կըցան ապաստիլ, սարսափահար իւրյս տուէն և ծով-կէնքը անմասն թաքայթի մը մէջ ապաստանեցան: Կոն առաջնորդողն էր ինքն Մուստի և իր Մարտի իրեն ան-բաժան: Անմեղութիւնը կը ստանէ զերէնը, թաքայթի

ամուլ ժայռեր՝ անոնց սարսափին մի միայն առ ժա-մանակեայ անդորրութիւն կարող էին տալ և այլ ոչինչ: փախուտներն երկու հոգի թաքայթին գուռ կ'ըլլան որ ցորեն բերեն, անուղղով կը դիմեն գիւղ, բայց աւազակներու աշուշներեն չեն վրիպի, անոնցմէ մին փախ-չելու տանեմ, ցնդակի հարուածով մը գետին կ'իկնայ: միւսը կը ձերբակալուի, զայն հանդիսաւոր կերպով և պնդին տանիլէ, խեղճ ողորմելն, իր կեանքը փրկելու համար, յետ երկար տանեմ վաքանչլու, մասնութեան կը դիմէ. ցոյց կու տայ աւազակներու պիտոն տաննող Մուստիին տեղը: Այս կերպով կ'ապաստի այն թայլ ա-րարածը. թաքայթի մէջ ապաստանները աւազակներու անգութ սերունդ զո՛ւ կ'ըլլան. իսկ Մուստի և Մարտի այն լակըշներու ձեռք խաղալի կ'ըլլալու համար՝ ան-հնապանութեան կը դիմեն, կը յետաւնեմ ծով ու կը խղզուին: Դէպի ծովը ներկուած էր թաքայթի մէջ ա-պաստանած խեղճ փախուսականներ արեւմուտ. Նոյն ծովը, քիչ օրէն յետոյ, յուսահատ մասնիկ ապաշխա-րողի մը գերեզմանն կ'ըլլայ: Կոն կը խեղճ ինքզինքը մասնիկն, որուն զաւրի գիւղէն վրայ, կարծիք ալիւ-նեք իտմելով, նշովք կը դնեն: — Այս է «Սեւ օրեր»-ը ուշագրաւ վեպին էական մասերն: — Լիւ կը շարունակէ Հայ տաղարութեան ցրական ու պատմա-կան օգտակար յօդուածը: — Պարտաւոր Մամուլի բաժինը ինչ ինչ տեսակետով թէն. զովեկ է, սակայն հետզհետեւ սահմանափակելով, կը կորսնցնեն իր նախ-կին աշխարհ տալաբութիւնը:

ԼՈՒՄԱՅ. — Վեցամետայ Հանդիսաւ այս տա-րուան երկրորդ գիրքն հրատարակուած է. կը կարողան-բանաստեղծ Գրաժմար-Բարիպոյի «Անիի առաւել»-ը վեր-նագրով ողբերգութիւնը. որ գրուած է մեր շատ մը թատերագիրներու ոչ այնքան հրապուրիչ աւիւնով: Թատրոնի գիւցաղն և Վանի վարձով Պահլաւունիի որդին: Դախարները, Բազարա գուքը և յոյնը նախատուած են. իսկ Վահան և Գապիկ Անիի միակ փրկիչ նկատուած: Բանաստեղծ թատերագիրը ողգիս Նոյն ժամանակուան անմիջաբանտը օգին խառն ճը-զրիտ կերպով նկարագրած է: Երբեք անտարբէ և ռամիկ մասը Անիի փրկութեան համար, աւելի ողիւնաւ կար-ծիներ ներկայացուցած են, քան թէ յունացի նախա-բաններու ողբերգի ստորակ դասակարգը: Այս աղբը-գութիւնը թերի ծանցեր է: Երբ երկար տունեմ ա-րող Անեցիը շուարած կը մնան և չեն կերար վեռն-թէ ինչպէս Անու վրայ տապաւանեղ Ալփապուտի կա-րող են դիմագրել, վերնապետ երկուստաղուն Վահան իր թաշակ ձիւրքերը և կործամիտ տանեախօսութեամբ, յուսահատ ու ճարահատ ամբարին մէջ կ'ընտրուի Աղ-գին փրկիչը. ժողովուրդը հրահանքը ու ամբարտապին ձայնով կ'ազաղան և Ալգրի մեր Վահան իշխանը, ա-լգր՝ ազգին պաշտպանը, ալգր՝ Հայի վերդին ապաւե-նը: Կոն կը զազրի բանաստեղծին գրիչը: — Լու-մայ ի երկրորդ յօդուածն է Մեծն Եւսիսի ընդար-ձակ կենսագրութիւնը. ուր նկարագրուած է աստուա-ծային մեծ սուրբ Հայրապետին աշխարհական, կաթո-ղիկական և վիճակը, և անոր օրով Հայաստանի մէջ

պատահան միջադեպերն: — Հանդիսին՝ երբորդ յոգուման որ զը կըն Նոր-Նախիջևանի Հայ-Մարտի-տաւոր զմերսպիւրը, դրած է Նախադ. լուրը և երկրորդաւոր յոգուման մ'է: մանրամասն նկարագրութիւն Նոր-Նախիջևանի հայկական դատաւարական ժողովի օրենսդրութեան, իշխանութեան և գործելու և գործելու: — Բանասիրող կրնայ հետաքրքրական համարել Գ. Խաչիւնցի և Հայոց կրօնական բանաստեղծութիւնը և Նորայր Քիւրանցացու և Երեք գիւնիւր Յովհ. Մանգալուան և մի գիւնիւր իմ Գաղղիքեան Հայերն բառարանի մասին և վերնագրով յոգուման: *Կեղք:*

ՄԵՏԱՎ. — 184 թիւն սկսեալ իր շարք մը թերթերու մէջ, դրած է Սիւնիքի մանրամասն, ուշագրտու և լուրջ պատմութիւնը: — 192 ի կարգանք թուանցիկ գրախոսական մը Պ. Հ. Լինչի *Armenia* անուն իշխանութիւն գործին վրայ: Նշեն յոգուման մէջ պատման են անդիգրական մասնութիւն այն ամէն գրուածքին, որ ընծաւուն են այդ պատմական և իմաստային երկին: — (193) Ռեզալութեան արժանի և մեր կեանքին վերաբերեալ և խմբեր անուն վիպասանութեան նկարագրերն: — 197 երբորդ թերթով կոչված և Գիւլիստանական արգիւնաբերական և ցուցանակէր ընդարձակ և մանրամասն կերպով կը նկարագրէ, կը խօսի նաեւ ի ցրցը գրուած մայ մասնութիւն և նկարիւններ գործերու մասին: — Մշակ և իր 210 թիւն սկսեալ, ընդարձակ կերպով երկր ամեն լուրջ գրող կ'ուսումնասիրէ առաստաւ անուն բանաստեղծ և զուտ ազգայնէր Գաւառ-Գաւառ թիւային հոգին և գրականութիւնը: ամբողջութիւն ուշագրտութեան արժանի և: — 214 թիւն մէջ կը կարգանք յիշեալ բանաստեղծին գերեզմանին վրայ տրականաց ժամարանի բացման անդիսի նկարագրերն: — (228) թիւն կից մը լրագրին կը հաղորդէ Պ. Հ. Լինչի և *Armenia* Երկաթուղի մասին անդիգրական մասնութիւն տեսութիւններն: կը քաղենք նաեւ նախիջևան:

« *The World* » ամսու է. թող մեզ ներքի խոստովանել թէ լիովին չենք իրաւերէ Հայաստանի կարեւորութիւնը, մինչեւ որ ձեռք չառնէր Պ. Հ. Լինչի և Հայաստանագրութիւններ և ուսումնասիրութիւններ քնն աշխարհի նկատմամբ: — Աշխատակ. « *Westminster Gazette* » դրած է ի միջի այլոց. Պ. Լինչի արժանի և շնորհաւորութեան արտադրելուն համար անհայտ, անհայտաբարեալ և անդիգրական տեղեկութիւնն իրաւաստանի և թիւրքիցի հայկական գաւառներ մասին... Պ. Լինչի, ընդհանուր կերպով, արդեօք ինչ է տեղեկագրում հայերի և նրանց հակառակորդ մասին: Սոցիալական առումով, նա տեղի և հասանում նրանց քան որքէն ուղեւորները: Վերջի թողած ամբողջական տպագրութիւնը, ասուցիւն է, թէ հայեր մի քիչ անհարկ (unaffected) ցեղ է: »

Բացանկարգ պատճառներով և այլ բացատրութիւնը, որուն գիւծ յանուն ճշմարտութեան և ոչ թէ խանդավառ ազգասիրութեան գրողը բողբոջ մը կ'ուզենք ըլլալ: Մեր ազգը կարող էր ըսել, որ իբրեւ նարպիկ և աշխարհ, ընդօրինակել է, բայց թէ ինչու նա տխուր հակառակորդ ենթարկեալ կաշկածան և յաւաքիւնական գործերու մէջ, ատոր պատճառը մեզ

արքան որ շատ յայտնի է, սակայն օտար մասնութիւն, ինչ որ կերելի գեա խիտ մութ է: Հետեւեալ լրագրին խորհրդածութեանց:

« Պ. Լինչի էլ ընդունում է նրանց մէջ տալանդի պակասութիւնը կաւալարելու մասին, նաեւ բարոյական դիմ նուազութիւն: »

Կարող ենք խղճով ջրել մեր վրայ ինչպէս նախաւորը. անքիւր հակառակ պայցոյցներ, ինչ կ'ընէ նոյն իսկ մեր ներկայն: . Իրանանք յոգումանցի յիշատակած մի այլ թերթի վկայութեան:

« Պակասանդական *Morning Post* » թուրքիցի յիշող անդիգրական այս ազգեցիկ թերթը, նաեւ կ'ուզէ իրաւունք և խոսում: « Պ. Լինչի դրեք առկա և մեզ շատ նմանող պատմութիւնը այս ժողովրդի և նրա ապրուստի նշանակի մասին, իսկ տեսարանների նկարագրութեան վերաբերմամբ, նկարագրէ միշտ պերճաբան է: Մերի և որքէն պատմական կին քաղաքների անհարկների այցելու և զննած և յարգամբար իմանալով, և որքան մարդ առաջ է գնում ընթերցանութեան մէջ այնքան աւելի գործնական լուսաբանութեան է ասում երկրի հարկերի և ազգի առանցութիւնների մասին, որք վերաբերմամբ իր քաղաքային այնքան շատ է լինի: « *St. James Gazette* » աւելի ծանրանում է գրքի կարեւորեւորական կողմի վրայ: Իբր նախադրական և քննական մի գործ: Պ. Լինչի երկու շքեղ հատորներն « *Armenia* » մեծապէս պալպան ու հարուստ են: »

Մեր թերթի էջերու մէջ ներկայացնելով այս խիտ շատ գնահատուած երկաթուղի մասին քաղաքային թարգմանութիւնը, պիտի տեսնենք որ յիշեալ անդիգրական մասնութիւն գովաւաններին բողբոջին իրաւակին են:

(248-50) Ճշմարտութեան քննարկական մը կը կարգանք և Ուրալի իր և աշխարհամանից որդերգութեան մասին: « Մշակ » ի յոգումանգրութիւններն մին կը վերլուծէ Շէրպիլիի հայկապ խաղին ոգին, որ կը տրէ իր արքայի միտքին անհրաժեշտութեան սկսեալ մինչեւ վերջին գաւուն և սրտանիւրի վախճանին մէջ: յոգումանգրը այդ թատրոնը խիտ թուանցիկ կերպով ճշմարտութիւն է, այնպէս որ որդերգութեան անմանից նկարագրերը ընթերցողը, գրեթէ հալի. մի ազոտ գաղափար կրնայ կազմել նախ իսկույն վրայ: Կայ գերասանները որ վերջնոր այդ որդերգութիւնը ներկայացուցած են, իւրաքանչիւր իւր աշխարհային յոգումանգրին քննարկական են: և ինչ որ կարելի է հասկնալ, քննադատը ուզած է բնու երեսպալուցութիւն ընել, այլ իր գովաւաններն ու պարսկական մէջ անհայտ երեւել: — և Ուրալին Սյուրպիւրին ներկայացում թիւթիլիւնում յոգուման, իրաւաստ թատրոնի լուրջ և ընդարձակ պատմութիւնը կազմող մը համար, ժամանակին կրնայ փոքրիկ պարբեր մը համարել: Չենք գիտեր որ այդ լուրջ գովաւութիւնը կազմող մտադրութիւն կայ թէ ոչ: Բնուսայ մասնաւոր տեղացի կայ թատրոնի յառաջագործութեան, ծաղկման և կենդանութեան համար մեծ հոանդով յոգումանք կը կարգույ: Բայց միայն յորդոր, քաշակեր և մտադր...

Հ. Ս. ՅԵՐԵՒ.

